Кришталь Марія Василівна, здобувач
Науковий керівник: Луцький Роман Петрович
доктор юридичних наук, професор,
директор Науково-дослідного інституту імені Академіка Івана Луцького
Університету Короля Данила

СВОБОДА ЯК КЛЮЧОВА КОНСТИТУЦІЙНА ЦІННІСТЬ У РОЗВИТКУ ДЕМОКРАТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА

Тема свободи як конституційної цінності є однією з ключових у розвитку демократичного суспільства та забезпеченні прогресу. її реалізація створює підґрунтя для утвердження демократичних принципів, захисту прав людини та сприяє сталому розвитку суспільства. Свобода є фундаментальним правом і водночас однією з базових конституційних цінностей. У демократичних державах свобода забезпечується правовими механізмами, що закріплені в конституції.

Щодо цієї теми висловив свою думку Віктор Кичун, суддя Конституційного Суду України, кандидат юридичних наук, доцент: «Що таке конституційні цінності та звідки вони походять? Однією з відповідей буде така: конституційні цінності показують функції або цілі Конституції України, виражають її ідеали та дух у різних статтях та положеннях, характеризують конституційну ідентичність держави. Конституційні принципи, правила та процедури, щодо яких існує консенсус, складають основу, відповідно до якої люди хочуть, щоб державою керували, а суспільство рухалося. Популярність питання про конституційні цінності серед суддів, політиків та науковців, вочевидь, пов'язана з глобальним поширенням демократичного ладу та розширенням міжнародного законодавства про права людини. Свобода, до прикладу, визнається головною характеристикою людини і громадянина як суб'єкта конституційного права. Без свободи людина перестає бути людиною. В античності рабів позбавляли права бути людьми. Отже, свобода є природною умовою людського буття. Водночас свобода з усіх конституційних цінностей найчастіше піддається посяганням, тому потребує захисту. Що означає слово «цінність»? Ймовірно, можемо відразу сказати, що правда, мир, співпраця, чесність, повага і доброта – це цінності, і ми можемо продовжувати перелік багатьох таких цінностей. Однак немає єдиної системи цінностей, яка була б одночасно і правовою, і моральною, і політичною. Те, що видається неможливим у моральному сенсі, може бути необхідним у правовому сенсі. Проблема їх поєднання швидше раціональна, ніж фактична. Тому актуальною залишається парадигма погодження систем цінностей. Насправді у розумінні пересічного громадянина цінність – це те, що є дуже важливим, або те, що є сутністю існування суспільства.

Конституція містить такі цінності, які є загальнолюдськими та демократичними в сучасну епоху. Загальновизнаним є твердження про те, що мірилом людського успіху є прогрес. Демократія виконує дещо іншу роль, адже є підсумком численних виборів більшості. Натомість прогрес супроводжується свободою політичного, економічного і культурного розвитку. Саме тому прогрес не збігається з демократією і безпосередньо від неї не залежить. З огляду на зазначене, головною метою конституції має стати забезпечення свободи як умови творчості та прогресу. Оскільки двох явищ верховенства в одному символічному просторі бути не може, конституціоналізм, або мета-право, прагне підпорядкувати собі також і демократію. У цьому сенсі органічний конституціоналізм виступає як верховенство вільної (ірраціональної) стратегії людського життя в цілому. Що ж стосується принципу законності як вимоги дотримання синтетичних, штучно створених правил, то він є найважливішим принципом демократії, але не більше ніж одним з атрибутів конституціоналізму.

Таким чином, в органічному конституціоналізмі демократії відводиться відповідальне, але не найголовніше місце. Без свободи людина не може бути людиною. Саме свобода є елементом формування цілі життя людини, надає змісту її буттю та визначає стиль життя людини. Свобода є потенційною можливістю людини, яку вона може реалізувати або відмовитись від реалізації такої можливості, а разом з тим і від частини своєї сутності. Свобода

є однією з тих ключових, фундаментальних цінностей, які випливають із самої сутності людини – людської гідності, і таким чином знаходить свій вираз у духовності соціуму, його культурі, а отже, і у праві . Хочемо підкреслити, що саме свобода обумовлює, формує, виховує відповідальність, а не навпаки. За Сартром, якщо людина володіє безмежною свободою, то вона максимально відповідальна за те, ким вона стає. Мало того, вона відповідає за всіх людей, оскільки, вибираючи себе, суб'єкт вибирає людину взагалі. Екзистенціаліст заявляє, що його теорія «віддає кожній людині у володіння її буття і покладає на неї повну відповідальність за існування». Щобільше, людина «відповідає за всіх людей» і відповідальність поширюється на все людство. «Демократія детермінує свободу» - типове кліше європейського конституціоналізму, який у сутнісному сенсі існує лише в географічному аспекті. Насправді свобода детермінує демократію, а не демократія детермінує свободу.

Свобода є провідною, а не демократія, яка є всього лише політичним сегментом. Сенс демократії втрачається, а її стабільність опиняється під загрозою у випадку, коли відсутня довіра, знецінюється людська особа, звужуються права і свободи людини. Історія свідчить, що демократія без такої конституційної цінності, як свобода, дуже швидко перетворюється на відкритий або ледь прикритий тоталітаризм і тиранію. Насправді тиранія починається тоді, коли будь-яка приватна істина насаджується методами Чингісхана. В такому разі «холодна» або «гаряча» війна відбувається не від розуму, а від його нестачі, і в кінцевому результаті - від божевілля, чи не від «єдиної істини», а від приватного духу будь-якої корпорації, яка бажає свою приватну істину зробити універсальною за допомогою грубого насильства. Демократія уможливлюється за умови визнання об'єктивної свободи людини та об'єктивної цінності громадянського суспільства. Власне, потреба розвивати цілісність людської особи спонукає державу обстоювати такі високі цінності, які керують кожним організованим і зрілим людським суспільством, як свобода і справедливість. Що вищий добробут громадян та що більш послідовно забезпечуються громадянські права і свободи, то сильніша і демократичніша держава. Держава змінює свою природу таким чином, що згідно з правовим полем забезпечує досягнення свободи і справедливості. Гарантом свободи та справедливості як основоположних цінностей у державі є судівництво. Справою першочергової ваги є те, щоб судівництво мало повноваження визначати, які закони є застосовними та значущими щодо конкретної справи, розв'язувати питання факту й застосовувати закон до фактичних обставин згідно з відповідною, тобто достатньо прозорою і передбачуваною методологією тлумачення. Зміст зобов'язання держави перед людиною розкривається у Конституції України [2].

Права і свободи людини та їхні гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (частина друга статті 3 Конституції України). Здійснення прав і свобод можливе тільки за наявності виконання обов'язків суб'єктом права чи свободи, а також іншими суб'єктами. До того ж ця теза цілковито підтверджується положеннями статті 29 Загальної декларації прав людини[3]. Зауважмо, що перша її частина вказує: «Кожна людина має обов'язки перед суспільством, в якому можливий повний та вільний розвиток її особистості». Тоді як у частині 2 зазначеної статті йдеться про те, що реалізація свободи та прав повинна узгоджуватись з правами й свободами інших членів суспільства. Це, своєю чергою, встановлює зв'язок між реалізацією кожною конкретною людиною власних прав та дотриманням нею певних обов'язків. Реальна свобода людини неможлива за межами сильної державності, а сильна держава, що не забезпечує послідовний захист свободи і не усвідомлює міру, межі своєї участі в економічному житті суспільства, приречена на виродження в тоталітарний режим. На наше переконання, свобода - це найвища соціальна цінність, а життя людини – найвища індивідуальна цінність, яка належить до категорії особистих прав і свобод. Право людини на життя - природне право, яке пов'язане з гідністю. У правовій доктрині під гідністю розуміється нематеріальне благо, пов'язане з перебуванням людини в соціальному середовищі. Рівень гідних умов життя визначається не тільки рівнем матеріального добробуту, а й ступенем морально-психологічного задоволення самої особистості, рівнем її знань, умінь і здібностей. Поява прав другого покоління суттєво вплинула на концепцію прав людини через

те, що їх реалізація залежить не від відсутності примусу, а від багатства ресурсів. Тобто якщо права першого покоління спираються на негативне розуміння свободи, друге покоління прав пов'язане з обґрунтуванням позитивної концепції свободи. Адже людина не може бути політично вільною, якщо вона залежна економічно, і навпаки. Таким чином, вільний розвиток людини можливий тільки за умови «свободи від потреби».

Про взаємозв'язок свободи та прогресу йдеться у Декларації соціального прогресу та розвитку (прийнята резолюцією 2542 (XXIV) Генеральної Асамблеї ООН від 11 грудня 1969 року), де підтверджується, що метою соціального прогресу і розвитку є постійне підвищення матеріального і духовного рівня життя всіх членів суспільства при повазі і здійсненні прав людини і основних свобод (Частина II. Цілі). Всі народи і всі люди, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, віросповідання, національності, етнічного походження, сімейного або соціального становища, політичних чи інших переконань, мають право жити в гідних умовах і в умовах свободи й користуватися плодами соціального прогресу і повинні зі свого боку сприяти йому (стаття 1).

Деякі науковці переконані: деякі країни стали найуспішнішими через те, що їхні громадяни повалили владну еліту і створили суспільства, де головною цінністю стали рівні економічні та політичні права кожного. На їхню думку, саме свобода робить світ багатшим. Широкий розподіл політичної влади в суспільстві й обмеження її довільного здійснення забезпечують інклюзивні політичні та створені на їх основі інклюзивні економічні інститути. Такі політичні інститути ускладнюють також узурпацію влади та руйнування основ інклюзивних інститутів. Ті, хто контролює політичну владу, не можуть легко використовувати її для встановлення екстрактивних економічних інститутів задля власного збагачення. Інклюзивні економічні інститути створюють справедливіший розподіл ресурсів, підтримуючи існування інклюзивних політичних інститутів.

На сучасному етапі у рамках європейського правового простору актуалізується питання про узгодження національних цінностей і спільних європейських цінностей. Втім, тенденція до гармонізації та міжнародних запозичень видається суперечливою. Навіть у США, де національний конституційний ексклюзивізм традиційно міцно тримався, використання порівняльних конституційних матеріалів стало предметом жвавої та широко розрекламованої суперечки між різними суддями Верховного Суду США. Чи можна порівняти парламентську демократію з президентською? А як щодо відмінностей в ідеології чи національній ідентичності? Чи можна конституційні права, реалізовані в ліберальному контексті, порівняти з тими, що працюють у контексті соціального добробуту? Зазначені суперечності створюють передумови для галузі конституційного права, кидаючи виклик не лише вченим-конституціоналістам, а й іншим галузям, таким як філософія та політична теорія. Актуалізується процес дослідження центральних концепцій конституційного права, конституційних процесів та інститутів - від законодавчої реформи до судового тлумачення тощо. У сучасному конституціоналізмі феномен цінностей виявляється у таких вимірах: конституція як цінність; пряме закріплення цінностей у нормах та інститутах конституції; яскраво виражені конституційні цінності як результат практичної конституційно-судової аксіології. Конституційні цінності не завжди безпосередньо закріплені в конституції. Цьому можуть бути об'єктивні й суб'єктивні причини.

Розвиток нашого суспільства перебуває у постійній динаміці, тому можлива поява нових цінностей, які не були відомі або заперечувалися раніше? Варто зауважити ще й використання та зловживання конституційними цінностями, які можна відрізнити від принципів завдяки їхньому взаємозв'язку з місцевим середовищем, традиціями та історією, що дають визначення конституційній ідентичності державного устрою. Іноді такі асоціації породжують правову напругу, а дисонанс, що виникає в результаті такого явища, може призвести як до творчих та продуктивних результатів, так і до дисфункційних. У демократичній державі, як правило, очікується, що закони зображають і захищають широко поширені в народі суспільні цінності та ідеали. Тому, як уже підкреслювалося, найкращий спосіб забезпечити широку громадську підтримку законів – це формувати їх за участі переважної більшості верств суспільства.

Роль цінностей у конституційному тлумаченні найкраще зрозуміти, приймаючи контекстуалістичну перспективу. Теорія контекстуалізму найкраще пояснює конституційні цінності. Авторські наміри, безсумнівно, відіграють певну роль у формуванні конституційних цінностей, але чи слід їм слідувати сучасним тлумачам, врешті-решт, залежить від їхньої виокремленості щодо сучасних конституційних наративів. Контекстуалізм також пропонує відповідь на дві важливі по дальші проблеми, що стикаються з функціоналістськими теоріями: по-перше, як ми повинні вирішувати конфлікти між передбачуваними законом та соціально визнаними функціями; і, по-друге, як слід визначати функцію закону, коли його зміст суперечливий. Тоді функціоналізм пропонує перспективний виклад конституційного тлумачення. Таким чином, конституційна цінність свободи як природного та невідчужуваного права людини гарантується і захищається державою, в якій визнається та діє принцип верховенства права, забезпечуються гідні умови життя, автономність, індивідуальність, самостійність індивіда, а всім членам суспільства - вільний розвиток, самовдосконалення та реалізація творчого потенціалу. Процвітання України нерозривно пов’язане з науково-технічним прогресом, новими соціальними структурами і новою якістю життя. Якщо свобода є атрибутом людини, то без свободи (отже, як стверджує лібералізм, без приватної власності) немає і людини. З цієї точки зору суспільство, де основна маса населення отримує мізерну зарплату, видається нічим іншим, як суспільством сучасних рабів. А рабство, як сказав класик, знищує людину ще до того, як вона починає любити свої кайдани. Ось чому лібералізм із його акцентуацією на свободу та розвиток інклюзивних політичних інститутів є дуже необхідним для сучасної України. Хотілося б зазначити, що поняття свободи може охоплювати широкий спектр людських бажань. Однак не всі їх можна законно розглядати як конституційні цінності. Власне, розбіжності між свободою, владою і власністю доцільно розв’язати шляхом розвитку конституціоналізму, який є соціально правовим механізмом узгодження інтересів усіх соціальних груп суспільства Конституційне регулювання є способом втілення свободи в суспільні відносини, оскільки закріплює в конституційному законодавстві правові межі свободи, умови її обмеження і гарантії реалізації [1].

Однак свобода завжди потребує захисту від загроз, таких як авторитаризм, корупція, порушення прав людини. В умовах сучасного світу важливим завданням є збереження свободи в умовах цифрової революції, де зростає загроза тотального контролю та маніпуляцій. Свобода як конституційна цінність є основою для розвитку демократії та суспільного прогресу. Вона формує не лише правову базу, а й створює умови для розвитку інновацій, громадянського суспільства та забезпечення справедливості. Саме тому свобода залишається ключовим принципом, заради якого варто боротися і який необхідно захищати.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кичун В. Від свободи як конституційної цінності до демократії та прогресу. Збірник матеріалів і тез науково-практичних заходів , Київ 2021, С. 15-20. URL:https://ccu.gov.ua/sites/default/files/zbirka_tom_1_25_rokiv.pdf

2. Конституція України (частина друга стаття 3). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

3. Загальна декларація прав людини (стаття 29). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text